

HIRUR HITZALDI ETA IZKRIBU BAT

Federico Krutwig Sagredo

I

Hemen batera argitaratzen diren laur lan hauk' gora behera 1945 eta 1951 artean mintzatu izan dira. Nechoiz ez dira osotoro imprimatu izan, batzuen zathi batzu baizik, bertzeak huntara ere ez, eta azkena publikatu izan zena' zabalkunde ttipiko errebista sympathiko, baina gutti salduan argitaratu zen.

Batera hemen publikatzen dira, zeren eta lan hauietan iadanik, orain ere traktatzen diren thêmak aiphatzen eta aztertzen bait ziren.

Hitzaldi batzuek huntaz gainera bere epokhêan' bertzelako influentzia ere eduki ukhan zuten, zeren eta Seminario de Rojas sartu zenean neuk eman neraukon hitzaldiaz ere' Euskalzaindiaren agerte publikoa ere hasten bait zen berriro. Orduan dano' nolabait Euskalzaindia urthe batzuetan katakumbetan bizi izan zen. Neu 1942ko Urrian euskalzain izen-datu ninduten, orduan nire Euskalzainkideak (osotoro 12 euskalzain ginen), zeinak bertze personetan: Azkue, Urkijo, Boni Etxegarai P. Lhande, Elizalt etc. bait ziren. Batzu gurekin Bilbon zegoen, eta bertze neu baino zerbaixka lehenago Euskalzaindian iadanik Irigarai (Aimgeru) eta J. M.ª Etxaide sartu ziren. Gure bilkurak orduan, zentzu batetan

oraiko Euskalzaindi-Berriaren bilkurak baino ez soilki intimuago, baizik eta akadêmikoago ziren. Hauietan neuk' askotan lan batzu irakurri nituen, zeinen originalak orain galdu bait dira. Bainan neuk orduan emanikako hitzaldiak konservatu dira.

Seminario de Rojasen sarrera' Bilboko Diputazione-Jauregian egin zen, eta nola neuk orduan Azkue jaunaren sostengu moraleaz Euskaldaindia berphizteko nire aburuz beharrezkoak ziren urrhatsak egiten ari nintzen, halatan ere niri lephoratu zerautaten ethorberriari abegi hitzaldiaren emaita. Hauxe egin nuen. Ez dakit gehiago zein zen Seminariok traktatu zuen materia, bainan neu orduan garbizalekeriaren kontrako lehen attackeak egiten hasi nintzen. Gaur egunean, nola neu orduan hasi nintzen bidea normalki onhartua bait da, ez dezake euskaldun ikasle edo irazle normal batek pentsa zer zen, mementu huntaraino hunela bethikotz finkatua omen zegoen garbizalekeriari atakatzea. Bainan hitzaldi hunetan jadanik traktatzen dut bertze problêma important bat, euskara iratziaren batasuna. Orduan proposatzen nuen bidea' orain ere hoberena dela uste dut, eta ez orain mahainkideeen artean erabilten den *quasi-laburdara in solfa minore*a. Ezen hizkuntzak bethi tradizione bikhoitz baten bidez eratzen dira, bi tradizione alegia, mintzatu tradizioea' mintzatu hizkuntzarentzat, bainan literatur-tradizioea' literatur-hizkuntzarentzat. Huntaz gainera literatur-tradizioek' irazleek aphailatzen dituzte, eta ez linguistikalariek.

Thématikê huntaz ere' Lafon jaunari emanikako erantzun-hitzaldian ari nintzen; batez ere Lafonek —zeina ikherlari ta philologo handi bait zen, Burdigalako inguruetan sortua, eta horko Universitatean ere irakasle izanki, nola sortzez euskalduna ez bait zen, Autxenherrikoa baizik, euskal problématikêa lehen-lehenik linguista atzeherritar batek dudukan optikaz traktatzen bait zuen— mintzatu euskararen ugaritasunaren aldekoa izanki' hauxe ere bere lanaren laboratorium-objektua lizentzat behar zuelakotz. On Julio Murde Urkijok —zeina Bizkaitarra bait zen— euskarari buruz espaldidanik erran zuen, ezen euskara «una lengua pletórica de viditas y falta de vida» bat zela. Linguista huts batentzat'

dudarik gabe oso interessante da, euskararen bizisko hauien plêthôra' bainan hizkuntza batek' beren nazional-problêmaren ikhuspunktutik behatzen deraukon persona bati' gauzak bertzela egoiten ohi zaizkikeo. Lafonek' orduan *begiztatzaileak* izeneztatzen zituen linguistikalarien lehen typokoek' huntaz soilik geratzen ba dira' kalte handia egin liezakeote hizkuntza bati, batez ere euskara orduan, eta orain bezalako egokeran dagoen hizkuntza bati, zeren eta orduan bizi-zômoa adasketan barraiatzen bait da, eta desvirtuatzen. Zuhaitzak eta hizkuntzek inausi behar dira, heien fruktuak liren on. Dudarik gabe inaustea' egin dezaketen personak hizkuntzen kasuan' irazle onak dira, hortara ere zuhaitz baten fruktuak' gozo ta biziak bethe dira. Bainan zentzu batetan Lafon jaunak' aspaldidanik On Julio Murde Urkijok bere R.I.E.V. delako aldizkarian egiten ari zena ere, egiten zuen, zeren Lafon iaunaren lanen bidez euskarak ere behar zen kultur prestije handia beretzakotzen ari bait zen, ikhertzapenetan izanagatik.

Thêmatikê huntaz batera, eta haren jarraipena bai lizen, GERNIKA aldizkarian publikatu nuen artikulu bat lothuta dago: *Euskara' Euskalherriaren kultur bide ledin izan*. Artikulu hunek' Nikolas Ormaetxearen aburuz euskal literaturan tendentzia berri bat finka zezaken, Ormaetxea' neuk artikulu huntan erabilten nuen formaren kontra zegoen, zeren eta Ormaetxea jauna zentzu askotan *herrizale* populista bait zen. Ez populistak, zeinek batez ere txusmazaleak izanki' heien euskara ere nolabait hizkuntza txabakano bat bait da, baizik eta orduan pentsatzen zen eratará: hau da herri ta herrixketan erabilten ziren forma popularien eta jathorrismoen ugaritasunaz bethetzen zen hizkuntza erabilteaz. Dudarik gabe Orixeren euskara bere *Weltanschauung* hura zen bezalako ethorten zethorkun. Orixe' persona bezala ez zen aberzalea, baizik eta: integrista (hau da Karlisen frakzione radikaleraren jarraituna), eta huntara ere Orixerentzat euskara lehen postuan «zerura» joiteko zurubi bat zen... eta zurubi hunen mailakiak, bere aburuz kulturaren bidez sitsak jaten zituen. Beraz Orixerentzat nire artikulo hori' blasphêmia bat zen, eta *kultur* delako hitza irakurteaz bere korromioa phizten zitzaion. Orduan euskal aber-

zale orixetarrek' kultura hitzaren orde «gogo-lantzea» erraiten zuten. Halarik ere Orixek artikulu batetan erraiten zenez' nire lantto hori euskal literaturan mila-harri bat izan zitekeela pentsatzen zuen, nahiz eta bere aburua jakin arazten zuen, ezen hunela gertha ez ledila Euskalherriari opha zeraukola. Historiak niri zuzen nengoela erran deraut, eta Orixek orduan okher. Gaur egunean irazle guztiek, bai eta aranistek ere, neuk orduan proposatzen nuen arauera irazten dute, nahiz eta laburdara klsassikoaren orde, orain *batuistek* pseudo-laburdara batua, gizpuzkaraz nahasia emplega dezaten.

Laugarren zathia bilduma huntan' neuk Azkue jaunaren *in memoriam Bilboko Atheneu Berrian* ahoskatu nuen hitzaldi bat zen. Azkue jaunaren heriotzeaz, edo ta behar bada, neuk Azkueren eta Euskalzaindiaren aginduz egin nuen Statutuen aldakuntzaz, zeinen arauera ordan dano hamabi izan ginen arithmotik hamazortzi izaitera goititu bait nuen Euskalzainen totalitatea. Euskalzaindi-Berria hasten da. Berhain orain gauzak orduan nola zegozen, eta personak nortzu ziren konsideratzen ba ditut ez dut uste kopuru hauien gehitzeaz Euskalzaindiaren prestutasuna hobetu denik. Eta huntan gertha lekidikeygu oraiko bertze gauzetan bezala, non eta Euskalherrian *tituludunik* asko, eta behar bada gehiegi, dugun, bainan tituluek ezein ere valore representatzen ez duten, ezen orain 50 urthe duela titulu baten emaitetekoz askozaz gehiago eskatzen zen. Adibidez orduan seminariotarat joaiten ziren euskaldunik askok' behintzat latinez mintzatzen ongi ikasten zuten, eta huntaz ez bakharrrik kultur-biblikoa, baizik eta latinez iratzitako kultura osoa ere. Hunelako aphezek on ongi latinez mintzatzerraino heldu ziren, eta askotan urtherik askotan ere graikaraz ikasten zuten. Gaur aitzitik lizenziatur-tituluak emaiten zaizte lehenagoko urtheetan baxillerak baino gutiago ikasi dutenei. Hunela persona kultur-dunen orde' tituludun analphabêtoak ditugu.

Orduan behar bada Euskal Akadêmian' aphezik asko, edo ta gehiegi zegoen, bainan aphez haukiek, eta halaber frakadun guztiek kultura klassikoaren jaubeak ziren; aitzitik gure egunean, kultura klassiko orokorraren murriztea hoinber-

tze aurreratu da, non gaur egunean «Eusko Unibertsitate»tik iltkhitzen diren philologi-lizenziatuek ere latinaren tutik ere ez dakiten, eta hau baino gehiago, berrikiago horko Fakultate humanistan' latinaz ere ez dakiten professoreak bait dagozta. Beraz ez da baxharrik «Unibertsitate» izena egiazko buffoneria bat, baizik eta buffonezko titulo haren atzean estaltzen den buffoneriazko irakaspena ere bai. Unibertsitate batetan dudarik gabe jakintzan universalak diren gizonek sartu behar zuketzen hor egiazko bir-sortzea edukitezkotz, eta huntara herri guztiek behar duten *elitea* kreatekotz, zeren bizia berez strukturatze-prozessu baten fruktua den, zeinen bidez berez kosmoan agintzen duen entropiaren legearen kontra ekhaintzen bait da, eta hola ere nola strukturatze guztietan bethi goian dagoen burua bait dago, eta beheiti oinak, halatan ere gizartearen gorphutzean ere buru batek behar du egon, bainan gaur egunean gizartearen krisialdian, struktura desagitzen dira, eta anarkismoa sortharazten. Hunelako egokera anarkhiko baten fruktua, gaur eguneko *batuara* izeneko pseudo-laburdara ere ba da, orobat gizartearen strukturatzen txabakaneria sartu den. Herri bat strukturatu den zera da, bainan strukturatu gabeko massa' ez da txusma bat baizik.

Herriaren zuzia gortu bait duzu euskareren ontzia, zegoen ekhaintzetan honda ze ledin. Jakintzaren harritzko kalaren kontra hautsi ziren gure symbolaren etsaien uhinak. Zuk ere, gure kaltetan sua irazeki ba duru: orain kai hunen dorrera sartzen zara ta dorrezainekin, lehen baino gorago egiaren zuzia goratziren duzula ba dakigu. Bai, euskaltzaina zara, iaun hori hau da: ekhaintzetan dabülen ontziak behatzen derauken argiaren dorreko sua irazeki ta zaintzeko lana, zure eskuetan gure herriak ezarri du. Lan goitza, bai-eta Urziak emanadako missionea ere, ekhaintza hau ba da. Halakotz, Euskaltzaindiak dematzun saria, Akademia baten saria da, bai-eta herri guztia ere. Hasi zaren lanari ekhin lezozu! Euskaltzaindian gagozenok, gure etxean dadukagun eragugarria, geroen beharra ta symboloari garraiztelarik, onesten dugu-ia.

Orain dadukazun philologiarentzako melthasuna zure bitartean phiztu zenetik, herri hunen hizkuntza azertu ta gure hitzen etymologiak bilhatu dituzu. Jakintzaren sail hunek

II

Seminario iaunari Euskalzaindian sartu zen egunean Bizkaiko Diputazionean emandako erantzuna.

Iauna:

Ongi ethorri izan zakizkigu gure lankhide berria zaren hori! Zure hautatzea, Euskalzaindian sar zaitezentzat, Euskaldun guztiek dematzuten saria da, iragan urthe hauietan iakintzaren zuzia goratu bait duzu euskareren ontzia, zegoen ekhaitzetan honda ze ledin. Iakintzaren harrizko kaiaren kontra hautsi ziren gure symbolaren etsaien uhinak. Zuk ere, gure kaietan sua irazeki ba duzu: orain kai hunen dorrera sartzen zara ta dorrezainekin, lehen baino gorago egiaren zuzia goraturen duzula ba dakigu. Bai, euskalzaina zara, iaun hori! hau da: ekhaitzetan dabilen ontziak behatzen deraukon argiaren dorreko sua irazeki ta zaintzeko lana, zure eskuetan gure herriak ezarri du. Lan gaitza, bai-eta Urziak emandako missionea ere, ekhintza hau ba da. Halakotz, Euskalzaindiak dematzun saria, Akadêmia baten saria da, bai-eta herri guztiarena ere. Hasi zaren lanari ekhin iezozu! Euskalzaindian gagozenok, gure etxean dadukagun ezagugarria, geronen beharra ta symboloari garraiztelarik, onesten dugu-ta.

Orain dadukazun philologiarentzako maithasuna zure bihotzean phiztu zenetik, herri hunen hizkuntza aztertu ta gure hitzen etymologiak bilhatu dituzu. Iakintzaren sail hunek

behar zuen argia zuk eman zeneraukon; egiazko iakintzaren bidean gainti ibili behar duen ikhertzea iaio ledin.

Euskalherrian, antxina danik zegoen iakintza aizuna ta iakitaterik gabeko zalekeria, zuk egin duzun lanez urhentu behar zukeela erran genezake; bainan gure baithan orain ere, hitz-sorkuntzalerik asko eduki dadukagu, Astarloa ta Larramenditarren leinua orain dano hil ez dela ikhus dezaguntzat. Ekhin eta ekhin, iaun horrek! ikhus dirokegun iakituria aizuna hamai ledin.

Philologian, hitzen etymologiak, ez ditezke izan, ezagutzen ditugun biraldakuntzen azalpena baizen, eta haur baino gehiago izan dadin nahi dutenak, iakintzaren etsaiak dira. Euskalherrian dadukagun hitz-sorkuntzaleen loratzea, egiazko iakintzaren arerioak dira. Hitz sorkuntzea, hemengo «hizkeralaririk» askok maithaten duen araura, erhoen ametsa da; iakintzarik ez da, igarkuntzea baizik; Philologiak ez bait darduka zer-ikhusirik, ez hurbiletik, ez hurrunik amets hauiekin. Philologiak ez bait du ezagutzen parabisuko hizkuntzarik, ez Babeloko dorrerik. Erleginoaren parabolak, erleginoan gera bitez. Problêmatik nahas ez bitez, othoi!

Glôttologia deritzaion iakintzaren problêmatetan ari izaitekotz, lehenik edonungo gizon batek, philologo behar du izan; geroz, euskalzalea, nahiz tungus-zalea, semitistika, nahiz xumer-zalea izan diteke; bainan Philologia zer den iakiteke, nehor ez liteke hizkaralari izan. Hau askok ahantzi zuen gure herrian bainan, bihotzean zedukaten maithasuna naikhoa zela uste ukhana zuten. Maithasuna' euskara zahar hunen lanetan ari izaitekotz behar-beharrekoa da; maithasuna' hala-bainan, ez da buruaren indarrak phizten dituen txinparta baizik, hunen gabe iakintzen ezer ere ez dezakegu egin, bainan maithasunak' bakharrik ezer ere ez dezake egin; iakintza, ekhintza, studium et scientia, ezagupenak behar bait dira Euskararen problêmatik studiatzeko, euskararen ezagumena baino gehiago eduki behar ez dela dioitenek, euskaraz baizik ez dakitela erakhusten dute. Iakintzaren problêmatetan edozein ezagupenek laguntzen du; zerttobai argiro ikhusi nahi baldin ba dugu, ezagupenik asko bilhatu ta aztertu

behar dugu, hunela egin ez ba geneza, bilhatu edo-ta aurkhitu genituzkeen legeak gezurrezkoak lirateke.

Gure hizkuntzaren problêmatez ederki ta argiro mintzatu zara, berhunen problêmatetarik handiena, haren biziarena bait da. Geure euskara hiltzen dela, anhitzetan entzuten dugu, zergatik eta nola hiltzen denz ez dakigu. Behar bada Aubrey F. C. Bellek erraiten duenez, euskaldunok bezala, euskara ere, heriotzean bizi izaiten dateke. «This race, which is so instinct with life and energy, and with a rare power of resistance, has lived longer than any other European people, is seen in its inscriptions, on the houses and churches, to be constantly dwelling on death and the frail brevity of life and the fleeting nature of human aspirations». Zèr den bizia, zer den heriotza nork daki? Bizi izaiten den izaikari bat hiltzen da, ta gure hizkuntza hilarren, edonor, edonoiz, edozela iazar lekidikeonarren, bethi bizi izanen da; ta heien elheak, eta gure eresia, arrabotsa baizik ez da. Halabainan guk geure beharra bethe behar dugu; behar haur' euskararen phizte ta zaintzea da; ta haur egin nahi dugunean behaztoporik asko aurkhitzen dugu.

Gure hizkara guztiontzat bata ez da; hizkalki ta hizkalkittoetan zathituta da. Hunen karia bi gauza da. Lehena: Literatur hizkuntza ez dugu. Bigarren: euskaldun guztiontzako literatur hizkuntza haur irakatsi behar zuten eskolak, euskararentzat hersirik dagoz. Hala ere, literatur era behar-beharrekoa da, Ch. Ballyk dioen bezala: «La langue littéraire a surtout une valeur sociale, c'est un symbole de distinction, de bonne tenue intellectuelle, d'éducation supérieure». Literatur hizkuntzak, guztiez ganean balio soziala bait daduka, distinkzionearen eta iakintzaren, era onen eta eskolatu haziereraren symbola bait daduka, baina, Literatur hizkuntzaren-eza geure errua da, lehen gure idazlerik hospetsuenek zera-bilten hizkuntza erabilten ez bait dugu. Holako hizkuntza eduki nahi baldin ba dugu, heien euskaraz iratzi, heien bidean gainti ioan behar dugu, heien —geure buruzagien— euskara hobetzen eta landatzen, bainan ez bakhoitzak bere bide berria egiten.

Geuk ere, bertze edonungo hizkalmazainek eta literatuek be-

zala egin ba geneza, gure hizkuntza laister bata, guztiontzat berdina izanen lizateke Zergatik gure hizkuntzaren zathiak zathitzenago eta zathittotzen? Zergatik bakhoitzak bere herriaren euskara onena delako ustez gure hizkuntza puskatzen? Orain nehoiz baino gehiago batasuna behar dugu.

Gure literaturik hospatsuenek zerabilten euskara, bertze hizkalkien aberastasunez aphainduta, gure herrriaren kultur eta literatur bidea izanen dateke. Orain euskararen dagoen kriterionaren ezak bukatu behar du. Ba dirudi gure baithan kabylen gogoia dadukagula. Ez dut erranen Sarako, nahiz Lapurdiko euskara bertze hizkaldiak baino ederrago denik; ez hori ez, bainan guztiontzat biderik egokiena datekeala erraiten ahal dugu. Hizkara hunen egar-zolaz egin genezake gure orabatasuna. Sarako euskara ait ledi izan gure symboloaren zintharria! Hizkuntza haur guhoroen eskoletan irakatsi behar dugu; bertzenaz, batasuna baldin ezetarako ez ba litzere, gauza ttipitarako bait lizateke, eskolaren maixu batasunaren zaindaria bait da, bai erdaraz bai eta euskaraz ere. Hunexegatik latinari buruz Dauzat Albertek dio: «Supprimez par hypothèse l'unité régulatrice de l'école, et au bout d'un siècle ou deux les dialectes se seront formés en français; on aura peine à se comprendre d'une province à l'autre. Dès que le maître d'école eut disparu dans la Gaule romaine avec les invasions des Barbares, le latin livré à lui même, provigna à l'infini et donna naissance à la multiplicité des patois actuels».

Haur Galian iragan zedin eta bethi ere edonun iragaiten da, hortakotz ez dago euskararen pusketan egoitearen harritzeko kariarik. Baldin latinak, batasuna ukhaiteko, eskolaren laguntza behar ba zuen, eta eskolaren zaintza galdu zenean, batasuna ere galdu ba zen, nola euskarak, bethi eskolaren laguntzaren gabe, behar zuen, bainen ez zedukan batasuna eduk liroke?

Euskarak ere, bertze edozein hizkuntzak daduzkan esku-bideak ba daduzka; ez bait da bertze anhitz baino txiroago edo itsusiago, aitzitik, bertze anhitz baino sakonago, Aipatu dugun anglotar hizkaralariak gure hizkuntzari buruz dio:

«it's a question of emphasis or even of the gravity of the Basque language». Euskararen eskubideak hilen ez dira guk eman behar deraukoguna emaiten diogularik, gure hizkuntza zaint eta erabil dezaguno. Aipatu dituzun Atsularren hitzak, egia zaharra dira. Onsa erran duzunez gure hizkuntza atzeratu edo txirotu ez da, gure kulturbidea hersi zaiku baik, gure herriaren problêma zehar haur, behar zuen iakiduriaz erabaki ez bait zen, gure herriaren kultura guganaino heldu behar zuen bidean gainti ethorri ez bait zethorkun Kultur bidearen izaitekotz, gure hizkuntzak, baldintza guztiak bethetzen ditu, hizkara txit egokia da-ta. Hala halarik, gure hizkarak, kultur elherik ez dadukala askok derra; bainan Renaissance-zaro baino lehen Eurôpê guztiko herrien mintzotarik, zein hizkuntza bizik zeduzkan? Eta geroagoz hartutako hitzak, ez-othe-dira hizkuntza guztientzakoak, eta ez batenak ez bertze hizkuntza baten bererizkoak? - Zer egin zuten hizkuntzek orduan? Arbasoen kultur iaraunsia beretzakotu zuten eta latinetiko ta garaikeratiko kultur elheak erabili zituzten, Erromako ta Garaikherriko kultur-sume bidezkoak ziren-eta. Gu ere Okzidenteko Kulturaren semeak ba gara, geuk ere Klassikoen kultura ondoren dezakegu, Eurôpê bizi bait gara, ez bait gara Aequator-Afriketan bizi izaiten. Gure euskara edozein gauzatarako izan dadintzat, geuk ere hartuko ditugu latin eta garaikaratiko, edozein hizkarak beure kultur-terminak hartzen ohi dituen bezala, hizkuntza zahar hauk Okzidenteko, Arrats-herriko kultur hiztegien hartegiak direlakotz, eskubide haur geuri ere haizu ta zilhegi zaikulakotz. Bethi danik ere edonungo hizkarak bere kultur terminak heien kultur-harrobotik hartzen ditu. Iapondarrek eta anamitek, sinarazko kultur hitzak darabiltzate, Sinaren kultur-sphairan bait dagoz; persitarrek araberazko kultur-hitzak hartzen dituzte mohammedarrak bait dira, karia hunengatik Europako herri guztiek garaikara ta latinetiko kultur-hitzak daduzkate; hunela maddarek, indo-europarren enborreko hizkuntza eduki-ezarren, kultur hitz klassikoak darabiltzate, Maddarezkoak bait dira: *fantázia, fariseuz, fanatikusi, filiszter, gázis, filológus, flegma, fonográf* eta abar. Alemanek ere garaikara ta latinetiko hitzik asko dadukate eta nehoiz ez dira izan gu bezainbertzeko garbiza-

leak. Askok heien hizkuntzaren garbizalekeriari buruz erraiten ohi duena, gezurra ez denetan, erdi-gezurra da. Euskarak ere, alemanarak bezala latinberri herrien hizkuntzetarik hitzik asko daduka, eta haur laidorik ez da, bizi den izaitea, kanpotiko elikaturaz bizi izaiten bait da. Richterek alemanen mintzoari buruz, hizkuntza hunen edozein zathitan (etxegintzan, lilien izenetan, erlegioan, jakintzetan eta tekhnikêan) kanpotiko elheak aurkhitzen direla diosku. Latin garaikaratikoak alemanaraz dira: *Mauer, Fenster, Pforte, Wein, Pfletter, Kirche, Priester, Mönch* etc. Bai eta euskaraz ere erdaratikoak dira: *besta, meza, lege, aingeru, saindu, arrosa, lili, landare, geriza, gurutze, abade, apheza, aphezpiku*; bainan orain hitz hauk guztiz euskarazkoak dira; ta *txadon, iaupari* ta hunelako elheak amets faunak dira. Orain baino lehen euskarak ere bertze hizkarak bezala, latin eta garaikaratiko hitzik asko hartzen ohi zuen, eta baldin orain euskara, kanpotiko elikaturaz elikatzen ez ba litz auhengarria lizateke, elikaturaren ez-assimilatzea, agôniaren ezagupidea bait da.

Bainan, zein da, euskara kanpotiko hitzez mordoilo bat dela uste dutenen ithurburua? Erantzuera erraza da: ez-iakintza. Ez-iakintza haur gure garbi-garbizaleak eta euskararen etsaiek zedukaten. Gure hizkuntzaren etsai batek, Unamunotarrak hunela zioen: «El catalán ha podido y puede recibir voces, castellanias o francesas, castellanizándolas porque es una lengua latina; pero el vascuence si las recibe degenera en jerga». Aburu haur' aizuna ta gezurrezkoa da. Gathalarnarak eta latin berriek ez dituzte latin zahar eta garaikaratik hitzak hartzen hoién semeak direlakotz, ez, Okzidenteko kultur-sphairan bizi direlakotz baizik. Motivu berdinarengatik, tudeskoek eta maddarek, slavoek eta finoek hizkara klassikoetatiko hitzak daduzkate. Halakotz, euskaraz ere latin eta grekaratiko elheak erabil ditzakegu.

Hizkara klassikoetatiko elheak nahiago ukhaitzekotz, bertze motivu handi bat ere ba dugu. Herrien kultur bideak hizkuntzak dira, iakintsunek herriari demaioten kultura alde askotatik hartzen dute; hizkararik askoz dathortz eta itzultzekotz, kultur terminiek zigurrak izan behar dute, Hizkuntzaren garbitasuna ez ziaie ezin balio sendagileri, legegineri,

iakintsuni; hekiek zigurtasuna dute nahi, argitasuna ere, garbizalekeria heurentzat muthilen jokuak eta baliogabeko zentzungabekeriak dirade. Sendagileek irakurten dituten liburua alemanaraz, angloaraz, latinez iratzita daude eta hizkuntza hauietan kultur-terminak garaikara ta latinetik dathortza. Kultur elheen zentzuak tinketz, sendoa behar du izan, orozentzat bat eta berdina, edonungo iakintsunek erraz huler ditzan. Euskaldunek, baldin bere hizkuntza kultur bidea izan dadin nahi ba dezate, euskarak ere kultur elhe bidezkoak hartuko dituke, bertzenaz eginen genuken lana alpherra lizateke. Hunela bizi izanen da gure hizkuntza, euskaldunentzako kultur-bidea, Zer iragan lekikee euskaldunei kultur termin guztiak, euskarazko erroetatiko hitzak baizik izanen ez ba lira? Nola legoke Unibersitateetan iakintza, filosofiaren ikaspenak: iakin nahi lituken euskalduna, ber hunek: eskolan zegoelarik ikasi zituen elheak, hitzak eta terminak euskarazkoak baitzen ez ba lira? Orduan euskara behaztopabide handia lizateke. Kultur hitzak ez dira ez baten, ez bertze hizkuntzaren berarizkoak, Okzidenteko herri guztien altxorra direla bururat dezagun. Horrexegatik Schopenhauerek, tudesko philosophu handi ta hospatsuak bere lan nabusian hunela dio: «Hierbei nun wird es ihm eine grosse Erleichterung seyn, dass die termini technici aller Wissenschaften (mit Ausnahme der Mineralogie) als ein Erbtheil von unseren Vorgängern, Lateinisch oder Griechisch sind, Daher auch alle Nationen diese weislich beibehalten, nur die Deutschen sind auf den unglücklichen Einfall gerathen, die termini technici aller Wissenschaften verdeutschen zu wollen», Egiatan ba zioen Schopenhauerek termin tekhnikoen nazionalizatzea, erhorkeria zela, eta orduan alemano batzuek egin nahi ukhan zutena, orain euskalzaleek egin nahi dute. Eta ba zerran geroago: «Dies hat zwey grosse Nachteile. Erstliche wird der fremde und auch der deutsche Gelehrte genöthigt, alle Kunstausdrücke seyner Wissenschaft zwey mal zu erlernen, welches, wo deren viele sind, z.B. in der Anatomie, ungläublich mühsam und weitläufig ist. Wären die anderen Nationen nicht, in diesem Stücke, klüger als die Deutschen; sie hätten wir die Mühe, jeden terminus technicus fünf Mal zu erlernen». Hau da euskaraz: «Hemen, mineralogiaz bertze

iakintza guztien termin teknikoan garaikarazko edo latinezko izaitea —gure arbasoen ondorena direnez— erraztasuna da. Halakotz herri guztiek zaintzen ditute, tudeskoek baizik nehork ez du iakintza guztien termin teknikoan nazionalizatzeko zorigaitzoko usterik ukhan, Hunek behaztopabide bi daduka: lehenbizikoa: iakintsun arrotz eta tudeskaldun guztiek hok bietan ikasi behar dituzkete, eta hauk Anatomian bezala anhitz direnean, lan nekhetsu ta luzakoia da. Baldin parthe huntan bertze herriak, alemanoak baino iakintsunagoak izan ez ba lira, termin tekniko bedera bortz bider ikasi behar genduke, Termin teknikoak ez dira ddostagailuak, iakintzaren beharrespena baizik. Euskarak behar dituen termin teknikoak, guk ere bertze hizkuntzêa bezala, latin eta garaikaratik har ditzakegu, eta euskararen phônetikêari dagozkion legeen biraldakuntza ttipi-ttipi batzuez, eta batzuetan euskarazko gibeltzez termin teknikoan lexikona eduk genezake, Hola egin baldin ez ba geneza, euskara gure ikastunentzat eta eskolatuentzat behaztopo handia izanen lizateke. Nehork bere hizkuntzaz izkiriatu liburuak baizik huler ez ba litza edozein euskaldunek bertze erdaldun batek baino gutiago ikas lezake, euskara, gaztelara, frankoara ta bertze hizkuntzak baino ttipiagoa bait da; hunetzaz gainera, erdara orok berdindu ditu bere kultur lexikonak, hok diren ikasteko ta aditzeko bidea, hobia lizen; kultur hitzak, poeten hornidurarik ez bait dira, gizonen beharra baizik, gizonen elkharriz huler liezoten, ideiak eta pentsamenduak elkhargana litezin. Hizkuntza, gizonen darabilten erremintta praktikoena da; erremintta haur bitxiren-bitxiz ezertarako ez ba litzaio, edornork utziren luke. Hemengo gizonen ere atzeherriko kultur bideak erabili behar dituztela, gomutaratu behar dugu. Kultur bide hauien laguna, gure hizkuntza lizentzat bere termin teknikoan hiztegia berdindu behar du, bertzenaz laguna izan-beharrean, etsaia izanen dateke.

Seminariotar jaun horrekin! euskara salbatzeko behar genuen lankide bat dathorku. Ekhin, iaun hori, ekhin eta iarraik! Gure hizkuntza hemengo seme guztien hizkara den arteino, gure hizkuntza kultur bide egoki-egokia lizentzat.

III

Lafon iaunari ongi-ethorria Euskalzaindian.

Guduek eta gerlek, berez politiko ez diren korporazioneei, beren itzal beltza iaurtikitzen ohi derauete. Hunela, bada, Euskalzaindiak ere, euskararen zaintzeaz landa bertze politikarik eduki-ezarren, gizonen ezin-hulertzeak hedatzen dituen ezpaiak ezagutu ukhan ditu, bai eta orain ere ezagutzen ditu.

Ezpaien urtheak iraganaz geroz, Euskalzaindiak, bere buruaren iabearen izaitea erabaki du. Haur ezina zeno, lotan zegoen Akadêmia, Munduko baldintzak, gizonaren duintasuna zaintzen duten Herri ta Ahalmenen garhaitzeaz aldatu zirenetik gure Akadêmiaren berphizteko orduak io zuen, Ordu huntan, Akadêmiak, bere burua spiritu berriaz sortu behar zela erabaki du.

Orain Baionan, Euskalzain berri horri ongi ethorriaren emaiteko bildu gara. Aquitanian iaio zara, iaun hori! halakotz euskalduna ta aquitarra den hiri huntarat ethorri gara.

Lurralde bi hoik bethi danik baturik egon dira. Orain bi mila urthe, Aquitaniako hizkuntza Naffarroako hizkuntzaren askazia zen, aquitarrak eta euskaldunak herri bat baizik ez bait ziren. Geroz era Karol-Handiaren aldian, Aquitania ta Vasconia bildu ziren, erromatarren Aquitaniak lehen Vasco-

nia izan Nafarroa, marka zelarik, *Vasconia* izena zedukan, Nafarroa, euskal erresumarik handiena, Aquitanian jaio zen eta bere eskualde ta zathi handienak Aquitanian zegozen. Aragoa ta Gaztelako errege Ellandek, gezurraz, maltzurkeriaz eta zimarkhunez Nafarroa menpetu zuenean, euskal erresuma hunen zathiak Nafarroa Garaia, Nafarroa Beherea, Biarinoa, Bigorri, Marzan-Gabardane, Armañaga, Fox, Nebuzane, Domezaine ta Albareta ziren. Haur da Aquitania ta *Vasconia* batera. Eta geroz Nafarroako erregeen eskubideak zaindu ta aldeztu zitutenak, aquitarrak ere ba ziren.

Aquitania ta Euskalherria, anaieak dira, etxe batetan bizi diren anaieak bezala, erresuma batetan, Nafarroa erresuman bizi izan dira, Erromatarren menpetzeaz, aquitarrek laister ahortzi zuten beren hizkuntza ta latina onhar zazaten; hala ahalarik Aquitaniko hizkuntzan euskararen oinharrastua ikhus dirogu, bai eta euskarak ere aquitaratik hartu maileguak daduzka. Aquitania ta Euskalherria herri bat bi hizkuntzaz da. Orain ere Aquitaniak' «*Vasconia*» izena darama, bere oraiko izena *Gascogne* da-ta. Hizkuntza, nazionalitate baten ezagupide nabusieta izanagatik, edozein nazionalitatek bertze kharaktêristikê batzu ere ba daduzka (arrazen distribuzioea, historia, bizitzaren baldintzak, spirituzko interesak eta bertze batzu) eta kharaktêristiê hauk Aquitaniak eta Euskalherriak batera daduzkate. Ba dagoz Euskalherrian euskara galdu duten eskualdeak eta berhain Euskalherriarenak diran; hortakotz' neure aburuz behintzat, aquitarrak euskal-latindunak direla erran dezakegu. Aquitania Nabeta-ko, zelhaietako Euskalherria, Euskadia euskaraz izenezta genezake ta *Vasconia* Mendietako Euskalherria lizateke.

Baldin elkhartasun hoik naikhoa ez ba litez euskararen literaturaren sehaska Burdigalan eduki ukhan dugu; hor gure lehen obrak argitara ethorri bait zethorzkigun. Zu ere, batasun hunen erakhustekotz zathortza, anaieak diren lurralde hoién symboloa bait zinen. Halakotz bizkiak diren lurralde hoién muga-hirian gagozta. Beraz zein hiri Baiona baino hobeki, batera aquitarra ta euskalduna den hiri hunen *Euskal Museua* baino hobe, zein lekhu?

Euskararen iathorriaz ta prestiddeaz mintzatu zara, gure

hizkuntzaren iathorria bilhatu ta aztertu, eta nondik dathorren erakhutsi duzun hori! Zure ikhertzeez, euskara Kaukaseko hizkuntzez ahaiko handia dadukala erakhutsi deraukuzu. Gure hizkuntzaren problématiquei ekhin zatzaizte ta gure hizkararen norberatasuna hunela hobeki ikhusi ta erakhutsi ukhan dituzu.

Euskararen ixtudiak zuk eta zure bidean gainti dabilten lanez, iakintsunen munduan sartu dira. Hunela bada, euskararen etsaiek gure hizkuntzari iazarriarren, euskaldun ephelek euskara utziarren, zuk eta zure lankhideek egin duzen lanez, gure hizkuntza basherritarren eta arrantzaleen hizkuntza baizik ez dela uste zutenei, gure euskara Unibersitateetan ikasteko dignea dela Philologiarentzako zintharri bat dela erakhutsi derauztezue. Zuik hasi zaraten bideak, agian, Historiaren, Ethnologiaren eta bertze iakintza batzuen problématiqueak argituko bide ditu. Iaphetiten eskolak, Kaukazeko hizkuntzak eta euskara nola askaziak diren erakhutsi derauku; zuk, euskarak karthwel eta txerkez hizkuntzez dadukan ahaikoa erakhutsi duzu. Urthe askotan, gure hizkuntzak iakintsunetan eta iakintzarentzat eduki behar zuen prestiddea goratu ta handitu duzu. Zuk eginikako lana garransi handikoa da, euskaldunik askok, euskara hizkuntza aphala ta interesgabe dela uste zuelakotz, beren nazional-hizkuntza erabilten ez bait du. Irakur bezate nolakoa den, eta zein handi den gure hizkarak dadukan garransia, iakin bezate guk darabilgun hizkuntza, Goiko Iaunek mundu huntan iakintzaren problématiquetarik asko argi ledintzat utzi duten altxorra dela. Euskararen mintzatzea edozein gobernuak zaindu ta aldeztu behar zukeen, antiqueko harri gomutagarrienak eta monumentu ederrrenak zaintzen diren baino gehiago, euskara, menderik-mende, bizirik guganaino ethorri den argibide ta zinezpide bat bait da.

Onsa erran duzun bezala, Akadêmia batek bere buruagana bi montatako iakintasanak deithu behar ditu; zuk, Lafitte aphezarekin «begistatzaileak» izeneztatu dituzunak eta zuzentzaileak izenezta genitzaizeienak. Lehenek, erran duzunez, nola mintzatzen den bilhatzen dute; bigarrenek' mintzoararen egitamuak zuzendu, artheztu ta normatu nahi dituzkete. Ez

doa lehenen lana bertzeen kontra. Aitzitik, bi lan hauk batera doaz, normatzaileek ezer ere egin ez dezakete, baldin begiztatzaileek, hitzak hizkuntza biziaren hartegian bilha ez ba litzate, bainan hauien ekhintza alpherreko izanen lizateke, baldin zuzentzaileek, herriari iakinduriaz hautatu dirateken erak eman ez ba lietzote; edozein gizonen aburuz, literatur eta kultur hizkuntzak, iente kaskarrenak baizik ez diren dialektuak baino prestiddez handiagoa bait daduka. Hunen egiteko, iakintzak, kulturak eta literaturak hizkuntzaren ithurburu bizietan edireiten diren formatatik egokienak beretzakotzen ditu, Bi motakako linguista hauien ekhintzak ez dira zeharrik. Begiztatzaileen lana, iakintza hutsaren lana dateke; bainan hizkuntza baten bizitzan bertze faktoreek ekhintzen dute, hizkara bizi batetan gizarteko problematek dihardute, hizkuntzaren egokera sozialak batez ere: «Nai degu euskerak ez dezan bizi txar eta beartasuna eraman, bainan bizi luze ta ospetsua» erran duzu. Haur da euskalzain guztien lehia, Euskalzaindia, euskarak bizi luze ta ospetsu bat eduk dezan iaio bait zen. Hunen egiteko, euskara, *patois* bat ez dela erakutsi eta nehoiz ere *patois* bat bilhaka ez ledin egin behar dugu. Haurgatik, Euskalzaindiak, euskararen egokera soziala goititu nahi du, Dauzat Albertek «La Vie du Langage» izeneko liburuan bait dioen bezala: «Depuis le septième siècle —époque ou l'équilibre ethnique s'établit dans ces régions— le basque et les différents groupes celtiques ont perdu constamment du terrain, Le premier a reculé lentement, tant devant le béarnais que devant les parlers romans d'Espagne». Atzera ioite haur Nafarroa Garaian batez ere, nabari zaiku; orain ehun urthe, Iruñearen inguruetan herriak, bai Ipharralderantz bai eta Hegoirantz, ere, euskaldunak ziren; Gares, Iltzarbe, Agoitz, Erronkari, Goñi ta bertze asko euskaldunak ziren eta orain Auritzen ere euskaraz ez da mintzatzen. Keltoen hizkuntzen egokera aipatuaz geroz, iarraikitzen da: «Ici, l'élément démographique n'est pas en jeu, car les races celtiques el basque sont tout aussi prolifiques que leur voisines; mais les deux autres facteurs se sont coalisés, l'infériorité sociale du basque, breton, gaélique, etc. étant indiscutable par rapport aux langues romanes et à l'anglais qui

avaient en outre chacune le prestige politique à leur service». Hizkuntzaren egokera soziala gora dadin, grammatikalari zuzentzaileak dathortz, dialektoek demazkiguten formetan, literatur hizkuntzan erabil ditzazkegunak derakhuskigutelarik. Egitamu haukiek literatur hizkuntza dagite; bait da, edozein literatur edo iratzi hizkuntza edonun eta edonoiz bethi konventzionala izanik, berhontan zuzentzeko ta normatzeko iskia egon bait dago. Dazatek ere' bait zioen bezala: «Mais ce qui sépare plus nettement encore une langue littéraire d'un patois, c'est que l'un est totalement spontané et inconscient. tandis que l'autre subit sur quelques points l'effet d'actions volontaires et réfléchies. Ici entrent en scène la correction, l'amélioration du langage. Au regard de l'homme de science, il n'y a pas de locutions vicieuses: toute forme, tout son a sa raison d'être, dont il s'efforce d'analyser les causes: c'est son rôle. Mais on comprend que dans la vie sociale les individus tiennent un autre raisonnement, On conçoit fort bien que le provincial venu dans la capitale cherche à perdre ses locutions de terroir, et modèle son «accent» sur celui de Paris, pour éviter de se singulariser, sinon d'être tourné en ridicule. L'homme du peuple qui s'élève dans la hierarchie sociale s'efforcera de perdre la prononciation et les expressions qui dénotent une condition inférieure». Haur da euskararen zorigaitza. Euskaldunik askoren spirituan, euskara hizkuntza aphala dela dago. Aurrephai aizun hunen khentzekotz, Euskalzaindiak bere eginhal guztiak egin behar ditu. Hunen egiteko, zuzentzaile, literaturtzaile ta elhederzaleek ethorri behar dute eta gure hizkuntza zuzendu ta egokitu. Begizatzailek' herriaren ithurburu bizietan ediren dituzketen ur sendagarriak bertzeek destilatzen eta trabailatzen dituzte, ur hori erabil ahal dadin dagite. Ait litez beren lanak bethi batera ioan. Hunela euskal seme guztiek euskara maithatuko dute-ta.

Euskaldun batek bere arbasoen hizkuntza ikasi ta irakatsi behar du, bere nazional hizkuntza delakotz. Euskalherria maithe izaitea ta euskara ez-erabiltea ez doaz elkharrekin; euskaraz mintzatzeke ez dago euskalzaletasunik. Euskalherria maithe duenak, egin behar dituen gauzetarik lehena, euskaraz mintzo izaitea da. Zergatik, zer-dela-ta, zerarren hu-

meei euskaraz irakatsi? Kausa bat gatik, arbasoen hizkuntza delakotz. Hola holarik da dagoz bertze motivu handi batzu ere. Euskara mintzo zen lekhuetan, euskara itzalzen denetan, hor lurralde hoin semeakan spiritua itzaltzen da. Ba dirudi euskararen gabe, «euskoek» beren pentsamenduen emaiteko bidea galtzen dutena. Euskalherriaren seme hospetsu oro euskaldun zen. Ion doni Xaberri, Loiolatar Eneko, Elkano, Unamuno, Garaziko Uhartetar Ioannes, Oihenarte, Zumarragar Aphezpiku, Zumalakarregi, Legazpi, Erzilla ta bertze asko euskaldunak ziren. Euskara uzten den lekhuetan, lurra malkhortzen bai lizatekeien bezala, lehen seme hospetsuak zemazkigun lurraldeak frukturik ez dema! Ba dakit aiphatu ditudan euskaldunetan, batzu irazleak izanagatik, erdaraz izkiriatu zutena; bainan burura dezagun, bai eta hunen egiteko ere, euskal lurralde hoiek, euskaldun zireno, mundu guztian ezaguturik diren euskal seme hospetsuak eman dituztela, eta orain zein malkhor, zein herbal, zein fruturik gabe lurralde hok dagozen. Euskaldunik askok, euskara behartsua dela dio; berhain ez dute gure literaturaren obrarik irakurten. Egiatan gure Literatura, frantsesa baino ttipiagoa da, bainan dadukagun literatura irakur eta argitarat ez ba dezagu, tipia-gotzen dugu.

Gure literaturaren obrak argitarazi behar ditugu. Hunen egiteko motivurik asko eduki daduzkagu. Egun askotan, euskaldunek elkharrri ezin huler liezakeotela entzuten dugu. Gure obra ederrenen irakurtzearen bidez behaztopo haur laister khen genezake, elkharrri hulertzeko hizkuntzak literaturaz sortzen bait dira. Orduan, egungo egunotan askok dadukan euskararen erabilteko ta ikasteko lazturak berez ihes eginen luke, ta euskara gure herriaren egiazko hizkuntza izanen lizateke. Gure literatur zaharraren liburu haukiek erraztasun hori dadukate, Euskalherri guztietan edozein euskaldunek erraz huler litzakela, Mende hunen irazleek beren liburuetan beuren herrietan, basetxeetan erabilten diren berez durak eta dialektismoak darabiltzatelarik, antxinako irazlek, euskaldun guztiontzako liburuak izkiriatu nahi bait zituzten. Halakotz, hekiek digute gure nazionalitatearen atxikidura. Gure literaturaren irakurteaz ikhusiren dugu zein gai den euskara, zein zalhoin, zein eder!

Broussain zenak, Akadêmia iaio zedin, lehen urrhatsak egi-
ten zirelarik Azkue iaunari guthun bat izkiriatu zeraukon,
eta huntan, Akadêmiak Euskalherriaren burgesia ta aristokratia
Euskalherriaren intelektual eta iakintsunak irabazi
behar zituela ziotsan, haukiek euskaraz ikas eta erabil leza-
ten eta beren humeei irakats. Hizkuntza bat bere mugetan
atzeratu den arren, populuak erdararen bat ikasi ta erabi-
liarren, baldin herri baten gizarteko mota kulturdunek' beren
nazional-hizkuntza onhar eta gora ba dezate, lehen, behar ba-
da, iente arruntena baizik ez zen mintzoara, nazionalitatea-
ren symbolotzat herri guztiaren bihotzetan altxa ba dadi, hiz-
kuntza haur salbaturik egonen da, hizkuntzen bizitzetan, gi-
zartea zuzentzen duten obuek ethorkizuna determinatzen du-
te-ta. Euskaldun guztiek, kulturdunek batez ere, elkharri be-
thi euskaraz mintzatu behar deraukote; bertzenaz euskara,
patois bat bilhakaturen zaiku. Dauzatek huni buruz diosku:
«Fait très caractéristique le dialecte tombe au rang de patois.
Ces deux mots sont synonymes pour le linguiste. Mais au
point de vue social, ils expriment une différence considé-
rable Le patois est un dialecte déchu: il a perdu tout prestige.
De plus en plus, le parler populaire est méprisé par le
paysan, qui le considère comme un signe d'infériorité, de
bassesse». Zorionez orain dano ere Euskalherria maithe du-
ten eta euskara darabilten burgesak eta intelektualak anhitz
dira, bainan ez dugu euskara maithatzen behar den bezala.
Euskalherrian burgesik askok erdara behar den baino gi-
hiago bait darabil. Ba zaiku nabari gure hizkuntzaren arbuia-
tzaileen lana! — «Bien rares sont les régions où le patois
est regardé comme un emblème de la petite patrie; encore
ce sentiment n'est-il guère que l'apanage des lettrés et des
érudites locaux. Ceux-ci, amoureux du passé, essayent de sau-
vegarder la langue qui leur est chère, en insèrent des piè-
ces, des articles en idiome du cru dans les journaux locaux;
vains efforts! Le paysan a le plus grand mal à reconnaître
sa langue orale... «Ez da naikhoa almanakhen argitaratzea!
Ez da naikhoa behin edo bertzetan euskaraz berrien izki-
riatzea! Ez da naikhoa populuko euskaraz mintzatzea! Hu-
nela edozein *patoistan* egin ahal genezake! Euskararen presti-
ddea handitu behar da, euskaraz guztiok mintzo izan behar

dugu, Kulturdunek eta intelektualek batez ere! Bertzenaz euskararen arbuiztaileek gure kontra buruzagituko dute. Bainan, baldin gure herriko mota urenak euskaldun bilhaka ba ditzagu, gure herriaren buruaren klassietarik, Euskalherriko lekhu ta zokho guztietaraino uholde euskalzalea iatsiko da; gure hizkuntza lotan dagoen lekhuetan atzarriko da, utzi zituen lekhuetarat itzuliko da, galdu zuena, irabaziko. Berzte tokietan bezala, Euskalherrian ere gerthatuko da. Hunela bada, Euskalherriaren intelektual, iakintsun edo burges bat euskaraganatzen dugunetan, euskararen bizia luzeagotzen dugu ta bere prestiddea handiagotzen.

Arlo huntan, iaun horrek! lan handia egin duzu. Zurekin euskara Unibersitateetan sartu da. Zure ekhintzak, euskarak zedukan eta orain ere iente kaskarretan batzuetan dadukan vulgaritatearen stigmaren khentzeko asko egin du. Stigma haur albait lehenen khendu behar da; hunelako nathu bat, hizkuntza bizi batentzat, Brasileko oihanetan bizi diren salbaiek derabilten kurara bezalakoa bait da, baldin eta gorphutz bizi batetan sartzen ba da bere eginkuntza, zeluletan ari da ta arhin-arhin bere ondorenak sentitzen dira, eden eraile hau hartu duen gorphutza asphysiatzen bait da.

Euskarak aspaldi danik dadukan eritasun handiaren khentzeko ekhin duzulako, euskarak behar zuen prestiddea eduk dezan ekhin duzulako, Euskalzaindian sartzen zara.

Izan zakizkigu beraz, on-ongi ethorria!

(Baionako Euskal Museuan, 1950/o Uztailaren 15/an).

IV

Euskara, Euskalherriaren Kultur-Bidea ledin izan.

Eusko-Ikaskuntza izeneko Erkhidagoak beure lehen bilkura Oinatin eduki zuenean, Elizaldetar Koldobikak «Metodología para la Restauración del Euskera» thêdari buruz hitz egin zuen, Orduan Elizaldetar iaunak erran zuenari —egia handia izanarren— ez dakidan zergatik euskarazale gehienek ez-entzun egin zeraukoten.

Gure herriaren kultura zuzentzen duten klassiak, euskaldun bilhakatu-beharrean, erdaldundu ziren. Burutik zethorren iarraibide tzarrak, populuaren arimari nora-ioaitea ta nori behatzea khendu zerauzkion. Euskalherriaren klassi influentzadunek, iarraibide ona eman beharrean, eta bethi edozein thêmaz euskaraz mintzatu behar zuten, bainan huntaz kontra, erdaraz baizik hitz egiten ez zuten. Euskarak eduki behar zukeen egokera garaia ez zedukan. Buruak bere hizkuntza vernakulara gutietsi zuen, herriak iarraibideari begiratu zeraukon eta berdina egin zezan.

Hemen xehakatu nahi gendukeen zailtasuna handi da. Gure herriaren mota urenak, anhitzek dioite, edozein thêdari buruz euskaraz hitz egin behar, bainan nola? Haur izanik zen

galde nabusia. Halabainan galde hunen egitea, ez-iakintza da. Nola? Edozein herrik bezala. Euskarak, kultur-objekturik askoentzat iathorritzko hitzak ez bait zeduzkan, gure herria gan garbizalekeria izeneztatu behar dugun okherdura nahatsaleak, gure kultura aintzinatu behar zutenen spirituan, ez-iakintza erein zuen. Eta zorigaiztoko ereintza guztietan bezala, ereintza hunen fruktuak laister zorhitu ziren, orain ikhus ahal dezakegun gure hiri nabusien erdalduntzea haren uzta baizik ez delakotz.

Zer den kultura, iakintzarik ez duenari huler-araztea ez da gauza errazik, koloreak itsu bati adiaraztea bezalakoa da-ta. Konzeptu hunen erran-nahia «Kultur-subiektivua» izeneztatzen dena duenak, on-ongi daki zer den, bainan elhe haur kulturbakoarentzat margoak itsu batentzat bezala dira.

Egiaz, Physikêaren thipiltze bat onhar dezakegu, eta uhin-theôrian, koloreak uhin-luzerak direla erran genezake, halarik ere, koloreen iakintzazko azaltze hunek, Physikalariarentzat azaltze soila izanarren, subiektuaren ezagutzari, edonork eduk ahal duken intuizione batek emaiten ohi derauzgigun argitasuna ta zigurtasuna ezin eman dietzakeo.

Kultura, Mythoan, Philosophian, Iakintzan, Erleginoan, Poêsian, Musikan, Arkhitekturan eta a. agiri den gizonaren *milieu*ko egokera dela erran ba dezagu, gizonaren bizia, Anatomia-aren liburu batetan zer den bilhatzen duenaren araura egiten dugu. Kultura bere bizian ikhertu behar dugu. Autopsietan gorphuak ikhus ditzakegu, bizia bere bilhakatzean ixtudiatu behar da. Mythoa, Philosophia, Iakintza, Erleginoa, Poêsia, Musikêa, Arkhitektura ta a. Kulturaren zathiak dira, bainan xehakatze hauietan, Kultura zer den ezin ediren dezakegu, hauk balio handiko laguntza izanagatik. Kultura, bizi izaiten diren izaikari guztiak bezala, egiten eta desegiten da, irazaiten eta ezerezten du, nehoiz ere berdina gauza berezia da. Dudarik gabe, izen batetaz izenezta ahal dezakegu gure aitzinean, iaioztatik heriotza dano bizi izaiten delarik personatasuna bait daduka.

Herri bakhoitzak ez daduka kultur berezia. Herriak, kultur-obuetan bizi izaiten dira. Herrien kultura, orobatasunak

dira, erreken urak bezala biltzen dira, hibai handiagoak dagizate, eta batera elkarrekin organik aurreratzen dirateke.

Eurôpên, hunelako orobatasun bat *Itzalgiko kultura* (edo Arrats-herriko Kultura) da. Ber huntan agian, erroak Oriente Hurbilean, Babylônen eta Aigyptoan dagoz, agian Asia-Tticipian bainan kultur hunen enborra Garaikherriko Iakintza, Philosophia ta Ertia dira, eta haukiek bere norberatasuna emaiten deraukote, Bere adar hospetsuenak Athênetan dira. Zuhaitz hunek adarrik asko daduka. Hauietan, Eurôpêko herri guztien insequ oro dago.

Orain beha diezogun Euskalherriari. Ez ahal da Euskalherriak Arrats-herriko Kulturaren adarra, ttipia ala handia, bainan bere insequ ez lagun izan zaion eta izaiten den herri bat, behar bada, zaharrena ta hospetsuena ere? Ez-othedira euskaldunok Europako, kulturaren obuan bethi danik bizi izan den herri bat? Ala aitzitik, Euskalherriak kultur berezirik dadukea? Erantzuna erraza da, Euskalherria bethi danik Itzalgiko edozein herri bezala, Eurôpêko kultur bizi ta hazi da; halakotz Eurôpêko Kultur obuko herrientzat erudutu ditugun baldintzak bai ba dagozkio, Behin eta bethiko erran dezagun Euskalherria, herri berezia izanarren, bere Historiaren oiaitean nehoiz ere bakharturik egonik ez dela, aitzitik orain dakigun bezala, guttienez euskaran % 50 hitz latinetik dathortz, ta keltarazko ta germanarazko hitzik asko ere ba daduka. Euskararen elhe basikoek, Kaukazeko hizkuntzetan ahaideak ditutela ikhus dirogu, agian, Mediterran Itsasoko herrietako erro bederatik dathorkeo. Orduan, orain danik gehiago ez gaitezen mintza, Euskararen «ugartetatsunari» buruz, ugartetatsun hura, mytho bat baizik ez bait da. Eta hunela denaz geroz, pozik egon gaitezen egokera huntan gure mintzoararen salbamendua bai dago, Egun Aequator-Afriketan bizi diren, herri primitivuek egiazko kultur ugartezkoa dute, bainan heuren hizkuntzak motivu hunegatik bizi modernoarentzat egokiak ez dira, menderik-mende egin behar zen haztea egin ez dutelakotz. Euskarak, euskaldun zaharrek, egiazko philologoek eta linguistek bezala, kultur terminak iakintzaren araura beretzakotu zituzten. Gure arbasoek, men-

pe ezin dezakegun etsai baten kontra burukatu behar ez dugula bait zekiten, menia eskatu zeraukoten eta baxhetan bizi izaitekotz, baldintzak erudutu eta eratu zituten. Hune-lako etsai borthiz bat, kultura bait da, aurkha egin behar ez deraukeogu bakhearen egiune bat eskaini behar diogu, ta orduan etsai ethorri zitzaikuna, oganik laguna bilhakaturen zaiku.

Hunela bada, garaikaratik hitzen hartzea, euskarari gaizki ez dagoko, onurakhorra baizik, edozein herriri bezala. Egia haur, laister ezagutu zuten Eurôpêko herriek eta Renaissance zaroan, hizkuntza klassikoetatik esku zabalik behar zituzten terminak beretzakotu ziren. Bainan edonoiz edozein ekhinaldik bertze ekhinaldi bat bere aurkha arazten bait du hunla ere, negurrigabe Universalismoaren kontra Nazionalismoa ethorri zen. Uholde bederak bere arrisku berezinak daduzka, Lehen tententziaren arriskueta, nazioneak beren norberatasuna galtezear egon ziren; berhain anaierasuna ta maithetasuna gizonetan ninikatu ziren. Bainan nazinokeriaren arriskuak handiagoak dira, nazinokeriaren ondoan statukeria iaio zelakotz. Gizonak anaiek direla ahantz zedin eta trabailuaren xehatzapen bat baizik ez zena iainkotu zeraukuten. Statua, europatarrei eidol bat bilhakatu zitzairen. Nazione-Statuen eidololatriak, Eurôpêko kulturaren batasuna hamiltzaren bururaino ekharri zuen. Nazioneek, nazione guztiek, beren burua bizi izan dadintzat, legezko kondizioeen eskatzeko eskubidea, lehen eduki zuten eta orain ere ba dadukate. Berhain gehiegikeria ethor zedin eta bidea baizik ez zena itutzat har zedin. Negurria gaineztu zen, garaz harantz ioan nahi zuena, Zoriak bi guduen heiagoraz lurreratu du, Zeusek Atreu Olymputik Tartaroseratu zuenez.

Nazinokeriaren larregikuntzetan, garbizalekeria egonik da. Bertzeen maileguen hartzea, ohorebakotasun izan bai lizateken, bertze herrien kontribuzioeak ere ukhatu behar ziren, edozein arotan herrien arteko elkhar-hulertzea ta elkhar-maithatzea handiagorik ez bait liren. Eta geroz behar bada, gaitzena karramarroen spirituaz, xauvinistek kaskilaz landan mundurik ez dadukate.

Itzul gaitezen thêmarat. Garbizaleek iasan-arazi zerauko-

ten euskarari. Konzeptu berrientzat hartu behar ziren elheak, ezin har; hala-bainan, gizonak beren ideien lekoratzeko beharizana dadukate; haur euskara garbiz ezina da, halakotz euskaraz mintzo ez ziren. Hunela gure herriaren alde egin behar zen ekhintza, erdaraz zethorkon, Euskalherriaren go-goaren bidea lekortatu zen. Euskaraz egin behar zen kultura, euskaldunek erdaraz izkiriatu zuten eta herriko hizkuntza hamiltegiat eraman. Erdara sartu zen hirietan, kultur-dunen obuetan. Eskolaren hizkuntza erdara zen. Ba dakit batzuek, gure etsaiek eskoletan erdara sar-arazi dutela dioitena; bainan haur ere guztiz egiazkoa ez da. Egun ere Gathalunian, privat eskoletan eta erlegino-eskoletan gathalanaraz irakasten bait da gathalanarak behar duen prestiddea dadukalakotz, gathalanek beren hizkuntza maithe ta zaintzen dutelakotz, eta huntaz kontra ez dago ezein Statuaren bothererik. Baldin Euskalherrian berdina ez ba da, euskaldunek dute falta ta ez kanpotarrek, Euskoek heuren nazione-hizkuntzat goititzen ez ba dute, ez dezagun uste kanpotarrek goitituren deraukutenik.

Hunla gure hizkuntza kultur-bide bat bilhakatu ez dela ikus dirogu, Euskarak literatur tradizionerik ez dadukalarik, gure irazleek iarraibide ta ongi izkiriartzeko kanôn bat eduki ukhan ez zuten, Batzuek, Sarako Etxeberritar Ioannes miriku doktorak batez ere, gure hizkuntzaren zorigaiztoko egokera hunen hobetzekotz «Euskararen Hatsapenak» izeneko liburuan Buruzagi bat hautatu behar zela erraiten zuen —bertze herriek oro egin zutenez— eta kritêrion horren izaitekotz Atsular handia arthamendatzen zuten. Bainan Euskalherrian, Eurôpêko nazionalismuaren atzartzeaz, kabyleria iaio bide zen, eta XIX mendean, ordudano batasuna eduki ukhan zuen euskarak bere uniformitatea galdu zuen, eta edonork bere buruarentzat literatur hizkalki bat eratu behar zuela zirudien, Hunla batzuek, edozein hizkalkiz ta hizkalkitkoz izkiriatu behar zela uste zuten. Hunlako ez-iaikintzaz euskara aphala ahuldu zuten eta ahultzen dute eta ahultzenago. Guztio ba dakigu linguistikarentzat hizkaldietan bizirik dagozen ttipikuntzek interesse handia dadukatela. Bainan hizkuntzek gizartean eduki behar duen prestiddea, kulturdu-

nek erabilten duten hizkuntzaren bidez egiten dela Philologiak derraku; hartakotz, kulturdunentzako hizkuntza egin ez ba dezagu ezin dezakegu gure hizkuntzaren prestididea handiago. Orobatu hizkuntza eduki behar dugu. Elizaldetar Kolobobikak ba zioen bezala: «En las lenguas cultivadas literariamente, las palabras escritas tienden cada vez más a ser signos ideológicos y a apartarse de su primitivo carácter de meras transcripciones fonéticas. Para la vista del lector ejercitado, la transcripción gráfica de cada palabra tiene su relieve especial, su perfil, diríamos su «fisonomía» que se percibe de un simple golpe de vista, que evoca al instante la idea correspondiente, según la sencilla experiencia que cada uno puede hacer en sí mismo. La verdadera facilidad de la lectura está ahí y esta facilidad no puede existir en la lectura euzkérica mientras subsista la fantástica variabilidad de transcripción de las voces vascas». Halakotz euskararen batasuna eratzekotz gehien izkiriatzen den hizkalkia onhartu behar dugu, ez gehien mintzatzen datekena, literatur hizkuntza batua, lehenez irakurtzekotz bait dira. Motivu hunengatik gure literaturaren tradizioe hizkuntza hartu behar dugu, eta haur, Leizarraga ganik, Atsular ganik, Gazteluzar ganik, Etxeberri ganik, Haraneder ganik gu ganaino ethorri den literatur laburdara da.

Toki huntan ere ba legoke, kultur terminei buruzko orthographiaren galdea. Batzuek kultur-terminen orthographia euskeraldu (heuren aburuz errazako bait da) behar dela dioite, euskararen phônétikêari dagozkion legeak ezarten derauzte-gularik. Sinheste haur gezurkeria da; Kultur hitzek edozein hizkuntzatan eta kulturdun guztientzat heuren physiognomi berezina dadukate, ta guk euskaraz, kanpoko aspektu hori zaindu behar dugu, liren erdaraz ikasten ditugun hitzak bezalakoak. Kultura ez da iente arruntena, bermailak kulturaren arazoetan ez du ekhintzen, halakotz kultur terminen lexikonak eduki behar duen gauzatarik lehena bertze hizkuntzen hitzen eitea da.

Ez dakigun zergatik, hitz zuhurrak entzuten ez dira, entzunda ahazten dira, bainan zentzugabekeriek bethi oiharzuna

dadukate. Elizalderen elhe zuhurrek orduan behar zuten oi-harzuna eduki ez zuten.

Izan ez gaitezen extremistak eta iakintzak erakhusten de-raukun bidean gainti ioan gaitezen! Geuk ere, sentzu-onaren bidean barna ioan behar dugu-ta, Ongi da kanpotiko hitzak geure atzizkiez karantzatzea, bainan ez dezagun ahantz, karantzatze haur kanpotiko hitzetan egin behar denik. Utz dezagun garbizalekeria, iakintzaren problêmatetan fanatismurik ez bego, edozein fanatismo itsu baita.

(«Gernika» errevisitan argitaraldtu. Doniban-Lohitzunen, 1951/ko Urtharil-Ephail. n. 14).

Isun eta andreaki:

Azkue iaunaren in memoriam erraiten sauginean, dudu handi bat niri buruan dathort, eta haur da, hemen konferentzia batzuetan Euskalberriko seme handi hunen orhoitmena egin dezakegun, lekeittiar euskalariak bere bizi luzean gure herriari buruzko ikudietan zein ere arlotan las egin bait zuen, eta orotan ere, langilea bait zen fruitoak utzi dituelakotz. Hunelako gizonaren elheseriarren egitea, gauza gaitza beñi da, eta sollik haren orhoitzapenak laguntzen gaitake. Azkue iauna, gorphutuz hil zaiku, beinan Azkue iaunak be-zainbertzeko obra handia uzten duten gizonak hiltzen ez dira, bizirik beren ondorenguetan jarraikitzen dira, Azkue iauna, boraz, hil-arren, gure baithan beñi egonen dela erran dezakegu. Ez dut beraz damaturik eta phenaz Leikeittioko seme hunen in memoriam deitza eginen, haur zuzen ez bait le-goke!

Zertara erramen bide derautazue orduan konferentzia hauk Azkue zenaren omenez egiten dituzue? Ber hau nik ere, neure buruari erran nerakun eta ihardespens erraza dela erran diezaketzuzt. Euskalzale handi hunekin lan egin dugu-nol haren alphetza indarra ta komens izan dakiguntzat; bai

V

Azkue iaunari «in memoriam» Bilboko «Atheneu Berrian» emanikako hitzaldia.

Iaun eta andreak:

Azkue iaunaren in memoriam erraiten nauginean, duda handi bat niri buruan dathort, eta haur da, hemen konferentzia batzuetan Euskalherriko seme handi hunen orhoitmena egin dezakegunz, lekeitiar euskalariak bere bizi luzean gure herriari buruzko ixtudietan zein ere arlotan lan egin bait zuen, eta orotan ere, langilea bait zen fruituak utzi dituelakotz. Hunelako gizonaren elhesariaren egitea, gauza gaitza bethi da, eta soilik haren orhoitzapenak laguntzen gaituke. Azkue iauna, gorphutzez hil zaiku, bainan Azkue iaunak bezainbertzeko obra handia uzten duten gizonak hilten ez dira, bizirik beren ondorengoetan iarraikitzen dira, Azkue iauna, beraz, hil-arren, gure baithan bethi egonen dela erran dezakegu. Ez dut beraz damaturik eta phenaz Leikeitioko seme hunen *in memoriam* deitzea eginen, haur zuzen ez bait legoke!

Zertara erramen bide derautazue orduan konferentzia hauk Azkue zenaren omenez egiten dituzue? Ber hau nik ere, neure buruari erran neraukon eta ihardespena erraza dela erran diezaketzuet. Euskalzale handi hunekin lan egin dugunoi haren aiphatzea indarra ta kemena izan dakiguntzat; bai

eta nire hitzaldi huntaz, zuei Azkue iaunaren orhoitzapena deitzen ari natzaitzuelarik, agian, zuetan euskalzale datekena, gurekin aintzina ethor dadintzat, orain behar bada nehoiz baino, gure herriko historian, galtzear dagoena salba dezaguntzat, aintzinat dezaguntzat eta guztiok batera Euskalherriko symbolo bizia. Beraz, Azkue iaunaren orhoitzapena dakhartzedalarik gure bitartean bizirik dagoen thésaur ezin bertzea eskainten derautzuet irauñ araz dezazuen.

Paradoxikoa izanagatik, euskalzain gazteena naizen hunek, euskalzain zaharren zenaren elhesaria eginen derautzuet. Azkue iauna, berhogeï ta hamazazpi urthe ni baino zaharra goa zen, hortarakotzat nire aitona izan zateken. Agian adinaren differentzia haur zio zela' bertzela behar bada ezina zitekeien adiskidetasuna ukhan dugu.

Lehen aldiz Azkue iauna ezagutu ukhan nuenean, bere hirur hogei ta hamar urtheen muga iragan ba zuen, bere biziaren garaiean zegoen beraz. Ba zituen bere lan ezagutuenak eta aiphatuenak argitarazi. Geroago soilik bere «Euskalherriaren Iakintza» bukatu ta bere «Erkhatu Ixtudia» argitarat eman zituen. Nik neuk ere Azkue iauna Herribera karrikako etxe zaharrean ezagutu nuen. Hara sartu nintzen lehen aldian itzautzi ohitu ez bezalakoa, bihotz ikara bakhan bat sumatu nuen. Iragen mendeatarat, tupustez itzuli bai nintzen bezala izan zitaitan. Iragan mendeatarat itzultzen nintzela zirudien, Nire orhoitzapenerat Napoleon aroko filmetan ikhushi nituen aurkhezpenak eta skênêak ethorri izan zitzaizkitan. Batez ere, kompositore erromantiko bati buruzko film batetan ikhushi nuenaren orhoitzapena zethortan, Han, hamabi kadirez inguratu mahain baten gainean iguzkiaren izpiak erorten ziren, bertze salon batetan Azkue iauna, lan egiten ikhushi nuen. Geroago hamaika bider lekhu huntarat itzuli nintzen, bainan lehen visita huntan hartu nuen zirrara bethi gomutaratzen dut. Oleaga iaunarekin Azkueri nenthorkon, zertifikat baten bilha nindoan. Hunela euskalzale handi huni lehen aldiz mintza nenkidikeon.

Nolakoa zen soinez Azkue iauna orduan? Agurea ba zen, bainan gizon zerdena ere, osasuntsu ta begi zolhiez. Orduan

danik haren ganat anhitzetan ioan nintzen, gehiago ta adiski-deago bilhakatu nintzen eta azkenengo urthe hauietan bere lagun hurbiletan egonik naiz. Solhas anhitzetan gerthatu gauzak kontatu ta iaulki zerauzkitan eta orain neuk zuei, orduan neuk ikasi nuena, erran nahi nerauketzue, guztiok batera, hildakoaren orhoitzapenez indar gaitzentzat.

Beraz nik Azkue iauna gaz egin dudan spirituzko portretak zenbait unitate daduka, Azkueri gerthatu zitzaizkion gauzak nik aktorea ganik ezagutzen bait ditut.

Halakotz, portret haur nire spirituan veneziarren araura pintaturik dago, Taula huntan figurek beren hondoaz bata-suna dagite. Mugak lanhoturik dagoz eta koloreen differentzia, karantzaturik aldatzen da. Karantzatze hau, urtheez handiagotu zait eta neure taula huntan antxina daniko tauletan bezala, berniza oritu bait zait urtheek eman patinak, noble-tasunaz orhoitzapena estaltzen du.

Portret hunekin Azkuener panêgyrikoa eginen dut. Bainen bere omena jin dakiguntzat, bere evokazionea euskaraz egin behar dela uste dut. Bai entzule euskaldunok, nola egin ahal genezake Azkueren panêgyrikoa euskaraz baino hobeki? Ez ahal zen gure Azkuetarren lehia euskararen bizia irau-araztea? Gure ekhintza ere hunelakoa izan ledin, Azkue zenaren lana gu gana dei egin dezagun, bainen dei huntaz batera Azkuetarrak arthamendatu zeraukuna egin dezagun, mintza gaitezen euskaraz, erabil dezagun euskara kultur arazotan, gure eguneroko mintzoan, irakats diezegun gure seme-alhabei. Azkue iaunaren ekhintzaren fazeta guztiak irudi batetan biltzen dira eta haur zen Euskalherriaren maithasuna euskararen maithasuna.

Gure elhesari huntan Euskal Akadêmiaren Buruzagi izan zenaren orhoitzapena fazeta differentetan evokatu-arren, trabailu-xehatzapen hau, Azkue iauna gan ez zegoela iakin dezagun, Azkue iaunaren ekhintza oro, aiphatu argi hortaz iguz-

kitan bezala bait zegoen. Gure euskaralogo handia, linguista, philologo, musikari, ethnographo, bildari ta theôrigilea batera izanik zen.

Guztiok edo gehienek, lekeitiar euskalzale ezagutu ukhan bait duzue, deitze hau zurekin egin nahi nukeien elhezta dela erran dirot.

Azkuetar Resurrekziona Maria 1864/garren urtheko Uztailaren 5/garreanean Lekeition iaio zen, bere aita, Azkuetar Eusebio ta bere ama, Aberasturitar Maria Karmel ziren; haur, agian, gure akadêmikoaren laguntzailerik handiena, On Resurrekzionen aita' euskal koblakari lekeitiarra izana zen. Ama mundakarra zuen eta hunen ezpainetarrik gure ethnographoak Euskalherriko ohituren orhoitzapena ta gure herriko superstizioeak ikasiak zituen.

Azkuetar Resurrektionek Lekeition Nautikêa ixtudiatu ukhan zuen eta Bilbon bakkalaureata, Dirudienez, nauta bezala bidadde ttipi bat ere egin ba zuen, Portugaleko itxasbazterretaraino. Bainan laister karriera ekklesiastikoak, ethorkizunean, akadêmikoa izanen zena deithu zuen. Hunela bada, 1881 danik 1885 Gastehizen Theologia ixtudiatu zuen. Bere ixtudien hobetzekotz Salamankara ioan zen eta hemen Skriptura Sagaratua ta Iura Kanônikoa ikasi zituen, eta asig-natura lehenean, 1892/garreanean bere doktorata egin zuen.

Azkuetar gazteak argitaratu zuen euskarazko lehen lana, bere «Euskal Izkindea» izan zen. Grammatikê phantastiko phantastiko huntan Azkue iaunak bere gaztetasunaren sukharraz ezin onhar zitezkeien berrhaturak arthamendatzen zituen. Huni buruz anglotar philologo batek, Dogsonek, hor irakasten zen hizkuntza, *vascuence* ez zela, *askuence* baizik erran zuen. Geroagoz, grammatikê phantastiko hunen egileak urtheen iariatzeaz Linguistika ikasi zuenean, aiphatu liburuan arthamendatzen zituen absurduak ikhusi zituenean' bere grammatikê hau, bere gaztaroko bekhatua zela erraiten ohi zuen, Euskararen Linguistikan ari izaitekotz, lehen Linguistika zer den iakin behar zela ikasi zuen eta hizkuntzan lane-tan ari izaitekotz soilik maithasuna aski ez dela hulertu zuen.

Beraz Azkuek geroagoz iakintza baten abezedea iakiteke aintzina ioan ez gaitezkelá ikhusi zuenean zenbait ahalkez bere gaztaroko bekhatu huni behatzen zeraukon. Behin batean, niri bezuza bezala eman zerauzkitan lanetan euskal grammatikê haur ere egonik zen, bainan emaitza hau, arthamendatze spezialaz egin zerautan: huná hemen orduan erran zerautana: «Har zazu nire liburu hau, Huntan ederra soilik bere azala da, Bainan orain «praktikokiro erabil dezakezu. Makhinaz zerbait izkiriatu behar dezazunean, zure alkhia aphalegia baldin izan ba ledi, ezar itzazu zenbait «euskal-izkinde» eta hunela goitiago egonen zara, Azkue iaunak bere gaztaroko bekhatuari buruz uste zuena haur zen.

Azkueren aldatze haur, on-ongi mintzatzen da grammatikê horren egileaz. Hemen ongi legoke gure euskaralari batzuei buruz «out-spring» tipiaren egitea, Egun ere Euskalherrian, euskarari buruz absurdu handienak argitaratzen direla ikhus dezakegu eta hunelako irazkien kausa, hemen behar den baino gehiagotan dugun ez-iakintza da. Ez dago Azkue iauna hunelako burugabeko theôrien egileen lerroetan; batez ere Bizkaian, euskalzaleen buruetan iakintza gabeko ereintza ondikozkoa ikhus dirogu. Euskaldunek phantasi handia dutela erakhutsi nahi ukhaiten deraukute, eta phantasi hunen bidez gero euskaralogia, maithazaleak bezala aztertzen ari izanen direnen buruetan gezurra ta errorea sartzen dira. Dirudienez, erroreak eta gezurrak gizonak liluratu egiten bait dakitzate soi-disant euskalzale batzuek geroz absurdukeria handienak aldezten dituzte.

1888/garren urthean Bilbaoko Institutuan fundatu izan zen kathedrarako professorea izentatu zen. Kathedra hunen iarestekotz, lantto ttipi bat egin zuen. Lantto haur, orain, Pariseko Bibliothêkê Nazionalean dago, eta hemen Azkuek urtherik asko iraganaz geroz Frantzerriko hiribururat ioan zen batetan ikhusi zuen. Orhoit dezagun, kathedra huntarako Azkueren antagonistak Arana-Goiritar Sabin, Unamunotar Mikeles, Itzar Luiz eta Madinatar Eustakhio zirela. Agian orduan dano euskalzale handi-handia izan zen Unamunok bere zaletasuna, Azkueren garhaipena karia zela, galdu egin zuen

eta geroagoz zenbaitetan euskarari buruz gaizki mintzatu zen.

Azkue, iurnalista ere izan ba zen. «Euskalzale» izeneko errevistaren editorea ta idazkaria izanik, euskararen ixtudietarat itzuli zen eta dudarik gabe gure euskalzalearen fruktu handienak Linguistikako alhorrean zorhitsu ziren. 1896/garreanean «Methodo Praktiko» bat argitaratu zuen eta hunen «Thematén Giltza» ere bai, Bainan Azkueren lan handiena 1905 danik 1906 dano argitarat ethor zedin. Lan aiphagarri, omengarri eta euskararen ikaspenen zintharri haur, guztiok ba dazaguzue, beure izena «*Diccionario vasco-francés-español*» da. Dudarik gabe, lan haur Euskaralogiaren lan gorena dela erran diteke. Huntan egileak euskara populariaren ogasuna digu. Giganteen egintza hunen bururatzekotz, Azkue iauna eskualde batetik bertze aldera, ahal zitekeienez ioan zen, hunat jin, harat ioan, lapitz bat eskuan zedukalarik hemen, hor eta han galde egin zuen, gazteei, zaharrei, agureei, eta atsoer galde egin zerauen, erantzunak izkiriatura izarigabeko lan haur hunela urhentu zuen, Azkueren hiztegian hitzak zehazki nongoak diren eta zein difuzioenez, erraiten da. Azkueren hiztegia kolossu bat da.

1918/garreanean bere «Prontuario de la Lengua Vasca» argitaratu zuen eta 1919/an bere «Diccionario español-vasco» delakoa. 1923/garren urthean bertze obra bat lehen ordinekoa ere argitarat eman zuen, bere «Euskal Morphologia» erran nahi dut. Hunetan bere egileak, euskararen grammatikêko aberastasuna biltzen du, geroz lan hunen bigarren zathian euskararen kathêgori grammatikalak dematza. Lan huntan ere, Azkuek bildu dituen materialak eta gaiak valore handikoak dira. Agian bere theôriak batzueetan okher dagoz, iakintzaren mugetan ez dagotza; bainan hemen edozein euskaralogok garaua ta lastoa baratzen erraz da daki.

Azkuek euskararen Linguistikari argitaratu zituen obrak ezin aipha ditzazkegu guztiak. 1927/garreanean «Aezkera» izeneko lan bat publikatu zuen. Hemen Petiriberroko inguruetako mintzaira aztertzen du eta Nafarroa Behereko dialektoa erabilten duen eskualde hunen hizkuntza irakasten. 1928/n Mendibururen lanetan ari izan zen eta ondorioa bezala «Men-

dibururen Adizkiak eta Idaztankera» izeneko opuskulua argitarat eman zuen; 1930/an «La Conjugación del Verbo Guipuzcoano» eta «Del Acento Tónico vasco en algunos de sus dialectos». 1931/garren urthean «Particularidades del Dialecto Roncalés» eta 1934/an «Guipuzkera Osotua» izeneko lanak argitaratu zituen.

Azkue iauna Musikêa ere ari izan zen. Bilboko ta Bruzeleko konservatorietan musikê ixtudiatu ukhan zuen, Bere ikaspenen hobetzekotz Rhineko Koloniarat ioan zen. 1898/garren urthean «Vizcaytik Bizkaira» izeneko zarzuela adelatu zuen. Bertze bi zarzuela «Eguzkia nora» eta «Pasa de Chimbos» 1899/garrenean adelatu zituen. 1901/garren urthean Euskalherriko Musikê populariari buruz zenbait konferentzia eman eta obra hauk komposatu zituen: *Kattalintxo*, *Ahuzki*, *Sehaska Hutsa*, *Nostalgia*, *Errosarioa* ta *Letaniak*. Azkueren «Ortz-Zuri» izeneko opera 1910/garren urthean lehenik adelatu zen. Eta Azkuek Alemanian ikasi zituen theôrien fruktua, 1912/garren urthean adelatu zuen «Urlo» izeneko opera zen. Bainan dudarik gabe, Musikêa ere, Azkueren lana bere egilea bilharia denetan nabarmentzen da: halakotz Azkueren musikazko lanetan, haren «Concionero Popular Vasco» izeneko goren dela erran dezakegu. Obra hunen 12 tomoetan Euskalherriko kantu populariak bildu derauzkigu eta 1001 baino gehiago argitarat eman zituen.

Euskal idazlea bezala, Azkuetarren novela, roman eta iphuin batzu egin zituen, haukietan «Iesusen Bihotzaren Hila», «Ardi Galdua», «Lamiak Euskalherrian» aiphaturen ditugu. Azkueren lan handiaren kolophôna, bere lan ethnographikoaren laur tomoetan argitarat eman «Euskalherriaren Iakintza» izeneko Euskalherriko *corpus ethnographicum* da. Biltze huntan autoreak gure baserriko superstizioak, gure herriaren atsohitzak eta Euskalherriko folklorerako ha maiko ekhai dakhartza, Bethi danik Azkue iaunak ixtudi ethnographikoen maithale izanik zen, *Eusko-Ikaskuntzak* Bergaran egin zuen Bortzgarren Kongressuan, Euskalherriko sinhiskeriei buruz hitz egin zuen. Azkueren azken lana bere «Ixtudi Erkhatua» da.

Beraz lan hoin handia egin zuena, 33 urthetan Euskal Akademiaren burua izan zen, bai eta Madrileko Real Akademiaren khide titularea ere. Atzeherriko Institutuen eta Elkhargoen khidea ere izan da, hauietan aipatzeko lizateke Don Petersburgeko Iakintzen Akademia.

1951/garreneko Hazilaren 9/garrenean hil den euskalza-leak bere obra uzten derauku geuk iarraibidetzat har dezagun eta berdina egiten saia dezaguntzat. Bere bizi luzea, Euskalherriko Kulturaren alde tarterik gabeko ekhinta izan da.

Azkueren biographi tipi haur eginaz geroz, Euskalzainburu zenaren personari buruz berbait erranen dugu. Azkue gizon indartsua izan zedin. Nechoiz ere eri izan ez zela erraiten zuen, behar bada bere erigo guztiak behin edo bertzetan ukhan zituen marhantaxkoak ziren, Bere bizitzaren azken urtheetan ere haritz bat bezain zerden zegoen. Halakotz, antzez erraiten zuenez, *gizon zaharra ez zen muthil urthetsua* baizen. Askotan, bere laur hogeit urtheez eta geroz promenadettoaren egitekotz Artzandara igaiten zen; lehen, haur baino gehiago kartetan iokatzekotz behin baino gehiagotan Sondikaraino ietsi ohi zen eta lakhetgu huntan egoitekotz euritan ere ibiltzen ohi zen Udaretan, Lekeition sazoina pasatzen zuelarik populuak *kalvarijo* izenaz ezagutzen duen mendirat askotan ioaiten zen.

Bainan azkenengo urtheotan Azkueren indar physiko haur zerbaixka ahuldu zen eta lehen haritz bezain zutik zegoena, makhurtu egin zen. Hunetara, gure agure ederresgarria Herribera Karrikako bulegotik Kampo Volantinerat askotan bidean ikhusi dugu, Urthe hoietan bere orhoitmena ere ahuldu zitzaion eta behin erranikako gauzak ahanzten zituen. Halakotz, okhasino batetan bere orhoitmenaren berrhatzekotz zenbait medikamendu hartu zuen, bainan ez asko, dirudienez pozoindurik hil nahi ez zuen.

Azkue iaunak bere bizitzaren azken urtheetan egun oro, zekyry berdina egiten ohi zuen. Egunoro etxetik elizara (Ion Doni Mikolas Elizarat), Elizatik Herriberako bulegorat eta

arratsaldean berdina. Halarik urthe batzù duela, behin batean Herribera karrikako bulegora bere egunoroko zekyriaren egitera ion zenean, eskillaratik erori zen eta bi sahets aphurtu. Berhala deithu ninduten, bere etxerat heldu nintzenean ohean zegoen. Mirikuak mendatu zuen eta beldur zen zaurigatik hilen zenz. Saihets baten haustea, haren adineko gizon zahar batentzat gaitza bethi ohi da, bainan On-Resurrezionatek Mirikuntza musikatu nahi zuela bide zirudien eta egun batzuen buruan bere ekhintza normalera itzuli zen. Ez dakit erorte haur baino lehen zenz, bainan bere eskubiturra aro huntan ere hautsi zen, nehork ere ez zekien zeintzu bidez ta ukhenduz bere hauste haur sendatu zuen. Neure aburuz Azkue iaunak, herriko iakintza hoin iakintsuna bait zen bere eskubiturrari, gure herriko zenbait eskualdetan ikasi ahal zukeien praktikêren bat edo-ta Euskalherriko baserritarren batek irakatsi zeraukon medikamenduren bat eman zeraukon, eta hunela On Resurrekzioneren lokatu eskubiturra bere lekhurat berriro itzuli zen. Senda zedin ez zuen atxeter beharrik.

Askotan neure buruari galde egin deraukot ea mirikuek arthamendatzen derauzkiguten sendakairik asko, superstizionearen bidea baizik ez direnz, eta helburuaren ardiestekotz pilula baten irestea nahiz txiklearen karrauskatzea berdinak direnz. Miriku handiak ere ioandako mendeetan egonik dira, eta egun, orduan erabilten ziren sendakaiak eta sendabideak ikhertzen ditugunean, XVI/garren mendean atxeter baten apothêkêa, mirikuntza modernuaren iakintzaz aztertzen dugunean, orduan arkhiater batek zeraman guztia, valoregabekoa zela, egikhorra ez zela baitets dezakegu; pentsamendu haukietan bururat ba ditzagu duda handi bat dathort, agian gure mende huntan ere, guk geure gizon modernuen hanpuruskeriaz darabilgun apothêkê osoa ere, superstizionearen bide bat baizik ez den. Eta ethorkizuneko mendeetan ere gure mirikuen sendakai guztiak mamu gezurrezko, khyso bat baizik ez zela erranen bide dute. Halakotz, neure ephaia, thêma huntan zalantzaz betherik dago; agian, sendakaiak, gizarteak eta Humanitateak hauietan sinhisten duelarik, ekhintzen dute; eta mirikuntza populariaren praktikê hek guztiak valoretsuak dira, heietan sinhisten duenarentzat,

eta behar bada, bedaratzietan bedaratziz harri zubi batetik uretarat egozten ditugunean, sukharra khentzen dugu, eta agin-minaren khentzekotz berakatz bat hegapearen azpian edukitea egikorra da. Bertzela, ezin ditekenz iakitekotz phoroga egin behar genduke.

Dena dela, On Resurreziorik nehoiz ere ez zituen Apothékêen apaladietan hoin politki empaketaturik ikhusten ditugun pilulak behar, nehoiz ez zuen bertzeek kephalalgia izeneztatzen duten burumina ukhan; hura beharrik ez zuen, burua ba zedukala erakhustekotz bertze bideak bai zituen. Buruaren kaskilaren barrenean ekhai enkephalikoak zedukala erakhustekotz bere lana zuen, minik dei egin behar ez zuen.

Azkue iauna bere liburuetan mirikuntza populariko irakaspén luzea izkiriatu du. Mila ta mila garaikarazko izen ikasi baino lehen neuk atxeter guztiei herriko iakintza hontan dagozen egien ikastea arthamendatuko neraukeie; geroz herriko hizkuntzaz eriak erran derauzkigun minak, garaikarazko izanez itzul ez diezakutentzat. Mirikuntza populariak sendatzen baldin ez ba du, gaitzik egiten ez du behintzat. Zertara diotsate burumina duenari kephalalgia duenik? Ez othe da mirikuntza herriko hizkuntzaz erraiten diren hitzen garaikeratzea baizik?... Bainan gizonak hitzen fetitxistak dira, eta baldin gauzaren bat emphasiaraz garaiko termin batetaz erran ba diezegu gure iakintza sakona admiraturen dute, hala baina, gu soilik turddimanak izan gara.

Haur da herriaren iakintzaren sakona! Armiarma batek egin deraukun ixumarrak demazkigun minen khentzekotz soilik mandolinaz zenbait konpas io behar ditugu. Allogikoa, bainan zertara sirup bat eman generaukeo, geroz ansia handia ez ba dugu infekta dakiontzat? Norbaitek erran ahal diezaket, mandolinaren soinuak, nahiz-eta tarantelaren konpasez ere minen khentzekotz aski ez direla. Nik ez dakit. Ioandako mendeetako miriku zentzundunek hunela mentasunaz erraiten zuten. Eta zergatik ur destilatutako injekziorik bat eri bati emaiten deraukogunean, baldin morfina dela erran ba diezogu, minak khentzen derautza?

Hunelakoa zen Azkue soinez. Spirituz eta bere gehidez gizon maithagarria eta ederresgarria zen. Nehor ere ez zen bere etsaia, behintzat Azkuetarrak nehor ere bere etsaitzat ez zedukan. Bere adiskideak gizarteko edozein mailatan zegoen. Eskekoak eta txiroak ezagutu ukhan zituen; batez ere Baztango Asyletze batetan ezagutu ukhan zuen atso egotheaz, gogakariz gomutaratzen zuen. Atso hunek, gure herriko ethnographoak izkiria lezan dantza bat kantatu eta dantzatu zeraukon.

Bertze buruan, Lekeitio egon k.u.k. sendiaren adiskidea izanik zen. Austriako «kaiserliche und königliche» familiaren konfessore izan zen eta ameslari ta pretendente hauien minak gozatu ta tipitu zituen bere kontseiluez. Hunela bere experientziak, bere atynak gisa askotan bildu zituzkeen eta gizon human bat bilhakatu zen. Guztientzat, aburu guztietarako tolerantzia erakhisten zuen eta gizonak kanpoko aspektua baino gehiago direla bai ba zekien.

Azkueren lagun minetan Bizkaiko industriko ta navigazioneko kapitain ezagutuena zegoen, bizkaitar figura aipagarri haur, guztiok ba dakizue nor zen: Sir Sotako Erraimun. Azkue haren kapelana izan zen, eta armatore huni bere cancioneroa dedikatu zeraukon. Iaun hunen nahiaren araura, Algortako hauzo batetan iraikei zuen txaleten egoitza «Neguri» izenaz baptizatu zuen. Beraz, haur dakigunok Plentzirako burdinbidean izen hau daraman gelthokian geldi gaitenezan, gogora dezagun izen huntaz Azkue iaunaren orhoitzapena elkharturik dagoela. Dirudinez Azkuek eman zituen izenak paradoxaren eskumendean erori dira. *Neguri* izenak dioskunez, koloni hau, neguan Bizkaiko sendi batzuek hor beren egoitzak eduk ditzaten eginik zen, baina *Negu-ur*i izan beharrean, *uda-ur*i bilhakatu da. Haur iakin ba leza, Azkuetarrak dudarik gabe *Udauri* izenezta zezaken. Bertze izen askoz pradoxikoagoa ere *Iolaseta* izena da. Azkuek ere hunela izeneztatu zuen. Gure aphezaren nahia, thoki huntan gazteak iolas ditezen izan zela dirudi, baina psikhologo tzarra zen, kanpoko iolasketaz beren buru iolastu behar dutenek, ezin iolasketa hartzen ez dutela ez bait zekien, ez othe legoke

ongi hunelako lekuaren bat *Asperreta* izenaz deitzea edo-ta *Gorhaineta* ere bai?

Azkue iauna orain hibaieko erorte bat de la ta hil zaiku, bere haurzaroan bertze dzangadaren bidez ere hiltzer egonik zen. Bere herriko lagunak baino gutiago ez izaitearren uretara iautzi zen, bainan arraintzaleen semeak bezain ongi igeritan ez bait zekien busti ta ikaratu athera zuten eta etxerat eraman. Etxeratuaz geroz bethi orhoitzen zen orduan hartu astinaldiaz.

Jaun eta andreok, orain neure evokazionearen burura heldu naiz, Azkue iauna saindu bat bezala hil zen. 9/garren hartan hil zenean nenkhusalarik, bizitza huntan gure egin-beharra bethe dugunean, zein errezuki hil gaitzekela pentsatuen. Neure evokazione haur entzun duzen euskaldun mai-theok onhar dezagun guztiok Azkuek bere bizitzaren goiburutzat onhartu zituen elheak: «ekhin eta iarraik», gure egin-beharra bethe dezagun.